

บทที่ 2

ตรวจเอกสาร

การวิจัยเรื่องการศึกษา ความหลากหลายของพืชอาหารและพืชสมุนไพรกับการใช้ประโยชน์ของชุมชนหมู่บ้านปืดุติ อำเภอมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ ผู้ศึกษาได้ทบทวนแนวคิดทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

- 2.1 ความหมายและประวัติความเป็นมาของกะเหรี่ยง
- 2.2 กะเหรี่ยงกับการใช้สมุนไพร
- 2.3 พฤษศาสตร์พื้นบ้าน
- 2.4 ภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 2.5 พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับสมุนไพร
- 2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 ความหมายและประวัติความเป็นมาของกะเหรี่ยง

2.1.1 ความหมาย

กะเหรี่ยงมีความหมายอย่างเป็นทางการในหนังสือ ทำเนียบชุมชนบนพื้นที่สูง 20 จังหวัด ในประเทศไทย พ.ศ. 2545 ดังนี้

“กะเหรี่ยงเป็นชาวเขาเผ่าที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย โดยรวมตัวกัน อยู่หนาแน่นในพื้นที่ป่าเขาทางทิศตะวันตกของประเทศไทย บริเวณชายแดน ไทย-พม่า ชาวกะเหรี่ยงได้เคลื่อนย้ายมาทางทิศตะวันออกอย่างช้าๆ ในระยะ แรกประมาณ 200 ปีที่ผ่านมา ชาวกะเหรี่ยงในประเทศไทยแบ่งออกเป็นกลุ่ม ใหญ่ๆคือ สะกอและโป นักมานุษยวิทยาจัดชาวกะเหรี่ยงอยู่ในกลุ่ม ภาษา พม่า-ทิเบต” (กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ กระทรวงการพัฒนาสังคม และความมั่นคงของมนุษย์, 2545)

คำว่า “กะเหรี่ยง” เป็นชื่อเรียกกันในภาคกลางของไทย จังหวัดทางภาคเหนือของไทยและคนไทยที่อาศัยในรัฐฉาน ประเทศพม่าเรียกกะเหรี่ยงว่า “ยาง” ส่วนชาวพม่าเรียกกะเหรี่ยงว่า “กะยิ่น” (สมาน, 2523)

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าในประเทศไทยชาติพันธุ์กะเหรี่ยงกลุ่มใหญ่ๆมีอยู่ 2 กลุ่ม คือ กะเหรี่ยงโปว์หรือกะเหรี่ยงโพล่ง และกะเหรี่ยงสะกอหรือกะเหรี่ยงปกากะญอ ซึ่งทั้งสองต่างเป็น กะเหรี่ยงเหมือนกัน มีขนบธรรมเนียมประเพณีและวิถีความเชื่อแบบเดียวกัน คือ นับถือศาสนา พุทธกับนับถือผี มีบางส่วนที่นับถือศาสนาคริสต์ควบคู่ไปกับการนับถือผี

2.1.2 ประวัติความเป็นมาของกะเหรี่ยง

นักประวัติศาสตร์บางท่านสันนิษฐานว่า เดิมชาวกะเหรี่ยงอาศัยอยู่ในพื้นที่ภาค ตะวันออกของธิเบต แล้วเข้ามาตั้งอาณาจักรอยู่ในประเทศจีนเมื่อ 733 ก่อนพุทธกาลหรือประมาณ 3,238 ปีมาแล้ว ชาวจีนเรียกคนกลุ่มนี้ว่าชนชาติโจว เมื่อ พ.ศ. 207 ภายหลังจากกษัตริย์จีนในราชวงศ์ จินรุกราน ชาวกะเหรี่ยงจึงหนีมาอยู่ตามลำแม่น้ำยงซี ต่อมาเกิดปะทะกับชนชาติไทยทำให้ต้อง ถอยร่นลงมาอยู่ตามลำแม่น้ำโขงกับแม่น้ำสาละวินในเขตประเทศพม่า แต่จากการที่อยู่ตามพื้นที่ราบ ทำให้ถูกรุกรานอยู่เสมอ จึงพากันอพยพไปอยู่ตามป่าลึกและบนภูเขาสูง เพราะเมื่อเกิดศึกสงคราม จะได้พากันหลบหนีได้สะดวก และเป็นการยากที่เจ้าของประเทศจะเข้าไปเก็บภาษีอากรเกณฑ์ผู้คน เสบียงอาหาร หรือเข้าไปทำการปกครอง

การอพยพของชาวกะเหรี่ยงเข้ามาในประเทศไทยครั้งใหญ่เกิดขึ้นในสมัยที่พระเจ้าอลองพญา (อ่องเจยะ) กษัตริย์พม่าในขณะนั้น ทำสงครามกับชวามอญโดยต้องการล้างผลาญให้ ลิ้นสุดไป ในเวลานั้นกะเหรี่ยงเป็นมิตรกับมอญ ได้ให้ที่พักอาศัยหลบภัยแก่พวกมอญ เมื่อพม่ายกทัพติดตามมาพวกกะเหรี่ยงเกรงภัยจึงอพยพหลบหนีเข้ามาสู่ไทย เมื่อ พ.ศ. 2302 การอพยพเข้า ประเทศไทยของชาวกะเหรี่ยงเกิดขึ้นอีกครั้งเมื่อฝรั่งเศสทำสงครามและสามารถยึดพื้นที่ภาค ตะวันออกของพม่าได้เมื่อ พ.ศ. 2428 ชาวกะเหรี่ยงที่อาศัยอยู่ในพื้นที่นั้นจึงอพยพเข้ามาทาง ภาคเหนือของประเทศไทย และอาศัยอยู่ในประเทศไทยนับตั้งแต่นั้นมา

ชาวกะเหรี่ยงที่เข้ามาอาศัยในประเทศไทย 16 จังหวัดคือ กาญจนบุรี กำแพงเพชร เชียงราย เชียงใหม่ ตาก ประจวบคีรีขันธ์ เพชรบุรี แพร่ น่าน แม่ฮ่องสอน ราชบุรี ลำปาง ลำพูน สุโขทัย สุพรรณบุรี และอุทัยธานี ซึ่งชาวกะเหรี่ยงในจังหวัดกาญจนบุรี อาศัยอยู่ตามป่าและเนินเขา แอ่งพรหมแดนไทย-พม่า ตั้งบ้านเรือนอยู่ตามต้นน้ำลำห้วยลำธารที่เป็นสาขาของแม่น้ำแควน้อย

แม่น้ำแควใหญ่ ซึ่งชาวกะเหรี่ยงในจังหวัดกาญจนบุรีนั้นจัดเป็นกลุ่มกะเหรี่ยงสะกอ (บุญช่วย, 2545)

2.1.3 ลักษณะรูปร่างและการแต่งกายของชาวกะเหรี่ยง

รูปร่างลักษณะของชาวกะเหรี่ยงเป็นเหมือนกับชาวเอเชียทั่วไป แต่มีรูปหน้ากลมรี ค่อนข้างกว้าง ริมฝีปากหนา ใบหูกาง จมูกโด่งเล็กน้อย มีรูปร่างลำสันแข็งแรงทั้งหญิงและชาย เนื่องจากต้องทำงานในพื้นที่ภูเขาสูง ชายชาวกะเหรี่ยงมัก โปกผ้าฝืนแคบๆ หรือบางคนทำเป็นยอดแหลมก่อนมาทางด้านหน้าศีรษะ ชายโสดโปกผ้าสีชมพูหรือแดงอ่อน ส่วนที่แต่งงานแล้วโปกผ้าสีดำหรือขาว นุ่งกางเกงหรือผ้าพันเบาะชายหยักครึ่ง หญิงสาวหรือผู้หญิงที่ยังไม่ได้แต่งงานสวมเสื้อติดกระโปรงสีขาวรูปทรงกระบอกยาวลงไปใต้เข่า มีลายเป็นเส้นสีแดงตอนล่างเล็กน้อย ผู้หญิงที่แต่งงานแล้วสวมเสื้อยาวเสมอเข่าหรือเหนือเข่า มีผ้าถุงต่างหากไม่ติดกันเหมือนหญิงสาวที่ยังไม่แต่งงาน แต่มีลายผ้าถุงเป็นเส้นขวางบ้างตรงบ้าง มีสีแดงมากกว่าสีขาว หรือสีดำสลับสีขาวเรียงถี่สลับกัน ส่วนเครื่องประดับมีสร้อยลูกปัดกำไลข้อมือหลายคู่ (บุญช่วย, 2545)

2.1.4 การสร้างที่อยู่อาศัยและการประกอบอาชีพ

ทำเลการตั้งบ้านเรือนของชาวกะเหรี่ยง เลือกริเวณที่เป็นป่าหรือเนินเขาติดกับลำธาร การปลูกบ้านเรือนแล้วแต่สิ่งแวดล้อม ถิ่นไหนอยู่ใกล้ป่าไผ่ก็ปลูกสร้างบ้านเรือนด้วยไม้ไผ่ ยกพื้นด้วยเสาไม้จริงสูงจากพื้นดินหลายฟุต มุงหลังคาด้วยไม้ไผ่เรียกกันว่า “โชน” หรืออาจมุงด้วยใบหวาย ใบพลวง ใบแฝก ใบหญ้าคา ขึ้นอยู่กับความสะดวกในการเก็บหามาใช้ แบบบ้านของชาวกะเหรี่ยงในแต่ละจังหวัดจะมีความคล้ายคลึงกัน (บุญช่วย, 2545) บ้านแต่ละหลังมีขี้ข้าวแยกต่างหาก นิยมปลูกไม้ผล เช่น ก่อวย มะละกอ มะม่วง หรือปลูกพืชผักสวนครัวไว้ในบริเวณบ้านเพื่อเป็นผักจิ้มน้ำพริก ซึ่งเป็นอาหารหลักของชาวกะเหรี่ยง บ้านเรือนของชาวกะเหรี่ยงอยู่ชิดกันและไม่มียุ้งจันทวน สัตว์เลี้ยง เช่น โค กระบือ สุกร ไก่ โดยเฉพาะไก่และสุกรที่นิยมใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ ถูกปล่อยให้หากินเองในบริเวณหมู่บ้าน บางครอบครัวทำพื้นที่สำหรับให้สัตว์เลี้ยงอยู่ในเวลากลางคืนเพื่อป้องกันอันตรายจากสัตว์มีพิษ (ขจัดภัย, 2518)

การใช้พื้นที่ทำการเกษตรของชาวกะเหรี่ยงเป็นการทำการเกษตรแบบ “ไร่หมุนเวียน” คือพักพื้นที่ทิ้งไว้ 3-5 ปี หลังทำการเกษตร แล้วจึงกลับไปทำใหม่วนเวียนกันแบบนี้

ตลอดไปเพื่อป้องกันการสูญเสียของหน้าดิน ทำให้ดินเสื่อมคุณภาพ อาจด้วยเหตุผลดังกล่าว ชาวกะเหรี่ยงจึงเป็นกลุ่มที่มักมีพื้นที่อยู่อย่างถาวรไม่เคลื่อนย้ายไปต่างพื้นที่ การประกอบอาชีพของชาวกะเหรี่ยงจึงเป็นการทำไร่ข้าว ทำนาข้าว ส่วนใหญ่เป็นการทำไร่ข้าวเนื่องจากลักษณะภูมิประเทศเป็นที่เนินเขาสูงไม่สามารถกักเก็บน้ำไว้ได้ ในไร่ข้าวมีพืชผักหลายชนิดปลูกไว้ด้วย เมื่อข้าวถึงเวลาเก็บเกี่ยวสามารถนำพืชผักต่างๆ มาเป็นอาหารได้พร้อมกัน

2.1.5 ภาษาพูดและภาษาเขียน

ชาวกะเหรี่ยงมีภาษาเป็นของตนเองโดยที่มีความเกี่ยวข้องกับภาษาอื่นๆ พื้นฐานของภาษายังไม่เป็นที่รู้แน่นอน สันนิษฐานว่ามาจากบรรพบุรุษในจีน-ทิเบต คือ ชาวการานิก หรืออาจมีความใกล้เคียงกับภาษาของชาวทิเบต-พม่า (สมาน, 2523) ซึ่งภาษากะเหรี่ยงมีพยัญชนะทั้งหมด 24 เสียง ทำหน้าที่เป็นพยัญชนะต้นได้ พยัญชนะควบกล้ำได้แก่ ฎ พร ย และพยัญชนะท้ายหรือตัวสะกดมีเสียงเดียวคือ เสียงกักที่คอหอย ซึ่งเป็นเสียงที่ไม่มีตัวเขียน โดยเฉพาะในภาษาไทยยกเว้นในกรณีที่เป็นพยัญชนะต้นจะใช้ตัว อ เสียงนี้จะอยู่ท้ายพยางค์ที่ประสมสระเสียงสั้น และในภาษาไทยเขียนคำที่มีเสียงสะกดนี้โดยใช้รูปสระเสียงสั้น เช่น ปะ ริ จู ตะ โป๊ะ เป็นต้น (สุริยาและลักษณา, 2531)

2.1.6 ความเชื่อ ศาสนา และวัฒนธรรม

กะเหรี่ยงมีความเชื่อว่าทุกคนมีขวัญอยู่จำนวน 33 ขวัญซึ่งอยู่ประจำตามส่วนต่างๆ ของร่างกาย ที่ตั้งของขวัญ 6 ขวัญที่สำคัญที่สุดอยู่ในส่วนต่างๆ ของศีรษะ ขวัญ 2 ขวัญที่อยู่ด้านหลังหูทั้งสองข้างนับว่าสำคัญมากที่สุด จะละทิ้งไปที่ต่อเมื่อคนถึงแก่กรรมไปแล้ว ส่วนขวัญอื่นๆ ไม่แน่นอนโดยอาจออกจากร่างกายอย่างอิสระทำให้เกิดอาการเจ็บป่วยได้ ดังนั้นอาการเจ็บป่วยโดยมากจึงเชื่อกันว่าเกิดจากขวัญใดขวัญหนึ่งออกจากร่างกายไป การรักษาพยาบาลจึงเกี่ยวกับการช่วยให้ขวัญกลับคืนมาในร่างกายของผู้ที่เจ็บป่วย ส่วนการนับถือศาสนาของชาวกะเหรี่ยงมีทั้งกลุ่มที่นับถือศาสนาพุทธและกลุ่มที่นับถือศาสนาคริสต์ แต่ทั้งสองกลุ่มนี้ยังคงมีการนับถือผี มีผีเรือน ผีหมู่บ้าน ผีป่า ผีหลวง ซึ่งมีพิธีการเช่นไหว้ผีหรือเลี้ยงผีเมื่อถึงกำหนดวันขึ้นปีใหม่ของทุกปีกะเหรี่ยงจะเสาะหาควัวอัน ซึ่งเป็นสัตว์คล้ายตุ่นชอบอยู่ตามรูดิน เมื่อเสาะหาได้แล้วจึงนำมาประกอบอาหาร

จากนั้นนำไปเลี้ยงผีตามต้นไม้ใหญ่พร้อมสุรา 1 ขวด แล้วนำกลับเอามาให้คนในหมู่บ้านรับประทาน มีธรรมเนียมในการกินตัวอัน คือ บุตรเขยจะกินเนื้ออันตัวแรกไม่ได้ต้องแสวงหาตัวอันมากินเอง (บุญช่วย, 2545)

กะเหรี่ยงทุกกลุ่มชอบเสียงดนตรี การร้องเพลง และการฟ้อนรำ นิยมการละเล่นดนตรีในช่วงประเพณีต่างๆ เช่น งานบุญขึ้นปีใหม่ที่จัดในเดือนมกราคม มีการแสดงรำตง โดยเด็ก ๆ ในหมู่บ้านจะแต่งชุดประจำหมู่บ้าน สีแดงหรือชมพูสดใส่ร้ายรำให้เข้ากับจังหวะของเครื่องดนตรีหลายชนิด เช่น กอย เครื่องเป่าทำด้วยเขาควย ใช้เป่าเป็นสัญญาณหรือเพื่อความเพลิดเพลิน ฆ้อง และกลอง เป็นเครื่องให้จังหวะ นอกจากการแสดงของเด็ก ๆ แล้ว ผู้ชายชาวกะเหรี่ยงร้ายรำด้วยท่าทางแข็งแรง โดยก้าวเท้าอย่างในจังหวะเร็วพร้อมกับการยกมือกวักแกว่งไปมาคล้ายกับการฟ้อนรำของพวกไทใหญ่ เครื่องดนตรีอื่นมีซอด้วงและพิณ เป็นต้น (บุญช่วย, 2545)

2.2 กะเหรี่ยงกับการใช้สมุนไพร

บดินทร (2553) ทำการสำรวจและเก็บรวบรวมพรรณพืชในชุมชนกะเหรี่ยงหมู่บ้านไร่ป่า ตำบลห้วยเขย่ง อำเภอลำปาง จังหวัดกาญจนบุรี เพื่อศึกษาการใช้ประโยชน์จากพรรณพืชนั้น พบว่า ชาว กะเหรี่ยงในหมู่บ้านไร่ป่านำพืชมาใช้ประโยชน์ทั้งหมด 181 ชนิด 152 สกุล 68 วงศ์ เป็นพืชอาหาร 105 ชนิด 90 สกุล 50 วงศ์ เป็นพืชสมุนไพร 86 ชนิด 73 สกุล 38 วงศ์ ใช้ประโยชน์ ในด้านอื่น ๆ 29 ชนิด 28 สกุล 19 วงศ์ ส่วนการใช้ประโยชน์จากพืชเป็นพืชสมุนไพรที่เก็บรวบรวมได้แบ่งตามสรรพคุณที่ใช้ บำบัดอาการของโรคได้ 13 กลุ่ม ดังนี้ 1) แก้ไข ลดความร้อนในร่างกาย จำนวน 7 ชนิด 2) รักษาโรคเกี่ยวกับระบบทางเดินอาหาร จำนวน 22 ชนิด 3) แก้เคล็ดขัดยอก ฟกช้ำ แมลงกัดต่อย จำนวน 6 ชนิด 4) ห้ามเลือด รักษาบาดแผล จำนวน 20 ชนิด 5) รักษาโรคผิวหนัง จำนวน 9 ชนิด 6) รักษาโรคระบบทางเดินหายใจ จำนวน 11 ชนิด 7) บำรุงร่างกาย บำรุงกำลัง จำนวน 4 ชนิด 8) ลดน้ำตาลในเลือด จำนวน 2 ชนิด 9) แก้ไข้ ขับปัสสาวะ จำนวน 5 ชนิด 10) รักษาตาอักเสบ จำนวน 4 ชนิด 11) บำรุงโลหิต จำนวน 7 ชนิด 12) แก้ปวดฟัน จำนวน 3 ชนิด 13) อื่น ๆ เช่น ดับกลิ่นปาก พอกศีรษะฆ่าเหา เต้านมคัด หูอักเสบ จำนวน 4 ชนิด นอกจากการใช้ประโยชน์จากพรรณพืชเพื่อเป็นอาหารและสมุนไพรแล้วชาวกะเหรี่ยงยัง ใช้

ประโยชน์ในด้านอื่น ๆ เช่น นำมาทำเครื่องใช้ต่าง ๆ พืชอาหารสัตว์ สัตว์ผสมอาหารและใช้ เกี่ยวกับ พิธีกรรมความเชื่อต่าง ๆ เป็นต้น

เลอศักดิ์ (2551) ทำการศึกษาพืชพื้นบ้านของชนเผ่ากะเหรี่ยงที่หมู่บ้านโป่งลึก อำเภอกำแพงกระเจาน จังหวัดเพชรบุรี พบว่า ชาวบ้านมีความรู้เรื่องพืชสมุนไพรเพื่อเป็นยาและอาหาร จำนวน 165 ชนิด โดยเป็นกลุ่มพืชสมุนไพร 97 ชนิดและพืชอาหาร 83 ชนิด และกลุ่มพืชที่อาจก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอีก 10 ชนิด

2.3 พฤษศาสตร์พื้นบ้าน

2.3.1 ความหมายและประวัติความเป็นมาของพฤษศาสตร์พื้นบ้าน

พระราชบัญญัติยา พ.ศ. 2510 ระบุว่า ยาสมุนไพร หมายความว่า ยาที่ได้จาก พืช สัตว์ หรือแร่ธาตุ ซึ่งมีได้ผสมปรุงหรือแปรสภาพ เช่น พืชก็ยังเป็นส่วนของราก ลำต้น ใบ ดอก ผล ฯลฯ ซึ่งมีได้ผ่านขั้นตอนการแปรรูปใด ๆ แต่ในทางการค้า สมุนไพร มักจะถูกคัดแปลง ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ถูกลั่นให้เป็นชิ้นเล็กกลบ บดเป็นผงละเอียด หรืออัดเป็นแท่งแต่ในความรู้สึก ของคนทั่วไปเมื่อกล่าวถึงสมุนไพร มักนึกถึงเฉพาะต้นไม้ที่นำมาใช้เป็นยาเท่านั้น

สมุนไพร หมายถึง พืชที่ใช้ ทำเป็นเครื่องยา สมุนไพรกำเนิดมาจากธรรมชาติและมีความหมายต่อชีวิตมนุษย์โดยเฉพาะ ในทางสุขภาพ อันหมายถึงทั้งการส่งเสริมสุขภาพและการ รักษาโรค (ราชบัณฑิตยสถาน, 2525)

ยาสมุนไพร หมายความว่า ยาที่ได้จากพืช สัตว์ หรือแร่ธาตุ ซึ่งมีได้ผสม ปรุงหรือแปรสภาพ เช่น พืชก็ยังเป็นส่วนของราก ลำต้น ใบ ดอก ผล ฯลฯ ซึ่งมีได้ผ่านขั้นตอนการ แปรรูปใด ๆ แต่ในทางการค้า สมุนไพร มักจะถูกคัดแปลงในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ถูกลั่นให้เป็นชิ้น เล็กกลบ บดเป็นผงละเอียด หรืออัดเป็นแท่งแต่ในความรู้สึกของคนทั่วไปเมื่อกล่าวถึงสมุนไพร มัก นึกถึงเฉพาะต้นไม้ที่นำมาใช้เป็นยาเท่านั้น

พืชสมุนไพร หมายถึง พืช สัตว์ จุลชีพ ธาตุวัตถุ สารสกัดดั้งเดิมจากพืชหรือสัตว์ที่ ใช้หรือแปรสภาพ หรือผสม หรือปรุงเป็นยา หรืออาหารเพื่อการตรวจวินิจฉัย บำบัดรักษา หรือ ป้องกันโรค หรือส่งเสริมสุขภาพร่างกายของมนุษย์หรือสัตว์ และให้ความหมายรวมถึงถิ่นกำเนิด หรือถิ่นที่อยู่ของสิ่งดังกล่าวด้วย (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542)

พืชสมุนไพร หมายถึง พืชที่ใช้ทำเครื่องยา (เชิรชัย, 2544)

หนังสือ New Encyclopedia of Herbs and Their Uses ของสมาคมสมุนไพรแห่งสหรัฐอเมริกา ได้ความหมายของคำว่า **พืชสมุนไพร** คือ พืชที่ให้กลิ่น รส มีสรรพคุณเป็นยา ใช้รักษาหรือเสริมสร้างสุขภาพ มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ บางชนิดมีคุณสมบัติในการกำจัดศัตรูพืชและให้สีสันทาสวยงามในการย้อมหรือแต่งสี (Deni , 2001)

นันทพร (2533) กล่าวว่า สมุนไพร หมายถึง พืชที่มีสรรพคุณในการรักษา โรคหรืออาการเจ็บป่วยต่าง ๆ การใช้สมุนไพร สำหรับรักษาโรค หรืออาการเจ็บป่วยต่าง ๆ นี้ จะต้องนำเอาตั้งแต่สองชนิดขึ้นไปมาผสมรวมกันซึ่งจะเรียกว่า “ยา” ในตำรับยา นอกจากพืชสมุนไพรแล้วยังอาจประกอบด้วยสัตว์ และแร่ธาตุอีกด้วย เราเรียกพืช สัตว์ หรือแร่ธาตุที่เป็นส่วนประกอบของยานี้ว่า “เภสัชวัตถุ”

จากความหมายดังกล่าวพอจะสรุปได้ว่าสมุนไพร คือ วัตถุที่ได้จากพืช สัตว์ จุลชีพ และแร่ธาตุที่มีสรรพคุณในการรักษาโรค โดยใช้สารสกัดดั้งเดิมหรือใช้แปรรูปสภาพ หรือผสม หรือปรุงเป็นยาสามารถนำมาใช้ได้ทั้งในมนุษย์และสัตว์

2.3.2 ประวัติความเป็นมาของพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน

คำว่า Ethnobotany (พฤกษศาสตร์พื้นบ้าน) เป็นคำที่ Dr. John W. Harshberger นักพฤกษศาสตร์แห่งมหาวิทยาลัย Pennsylvania ประเทศสหรัฐอเมริกา ได้บัญญัติศัพท์นี้ใช้เป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม ค.ศ. 1895 ในการเสนอผลงานต่อที่ประชุมทางด้านโบราณคดีของมหาวิทยาลัย Pennsylvania (วีระชัย, 2538) โดยให้ความหมายของคำว่า Ethnobotany ว่า “the use of plants by aboriginal people” (Harshberger, 1896 อ้างโดย Cotton 1966) ซึ่งหมายถึง การศึกษาถึงพืชที่คนด้อยอารยธรรมและคนดั้งเดิมในท้องถิ่นได้นำมาใช้ประโยชน์ (วีระชัย, 2545) คำว่า Ethnobotany นั้นมาจากรากศัพท์ คือ **Ethnic** เป็นเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ และ **Botany** คือ การศึกษาเกี่ยวกับพืช

พฤกษศาสตร์พื้นบ้านเป็นคำผสมระหว่าง “**พฤกษศาสตร์**” หมายถึง วิชาที่ศึกษาในเรื่องพืช และ “**พื้นบ้าน**” หมายถึง กลุ่มชนใดกลุ่มชนหนึ่งที่มีเอกลักษณ์อย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน อาจจะเป็นการดำรงชีพ ใช้ภาษาท้องถิ่นเดียวกัน นับถือศาสนาหรือความเชื่อถือเดียวกันกล่าวได้ว่ากลุ่มชนนั้นมีจุดรวมของวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีร่วมกัน ความหมายของคำว่า

พื้นบ้านในที่นี้ ไม่ได้หมายถึงเฉพาะชาวชนบทหรือชาวไร่ ชาวนา แต่อาจจะเป็นกลุ่มชนเมืองหากกลุ่มชนนั้นยังคงเอกลักษณ์ของกลุ่มตนไว้ได้ พุทธศาสตร์พื้นบ้านจึงเป็นวิชาที่ศึกษาถึงความเกี่ยวข้องระหว่างพืชและกลุ่มชนพื้นบ้าน ความหมายที่ชัดเจนของวิชานี้ก็คือ "การนำพืชมาใช้ของกลุ่มชนพื้นบ้านที่สืบทอดต่อกันมาจากบรรพบุรุษหรือ ได้รับการถ่ายทอดจากเพื่อนบ้านในกลุ่มของตนจนเป็นเอกลักษณ์การใช้พืชพรรณประจำท้องถิ่นนั้น" พุทธศาสตร์พื้นบ้านเกี่ยวข้องกับศาสตร์อื่นๆ อีกหลายสาขา เช่น พุทธศาสตร์จำแนกพวกพฤกษนิเวศ มานุษยวิทยา นิรุกติศาสตร์ เกษศาสตร์ ฯลฯ

Martin (1995) กล่าวว่า การศึกษาพุทธศาสตร์พื้นบ้าน จะได้ผลการศึกษาที่ละเอียดขึ้นหากทำเป็นทีมโดยมีผู้เชี่ยวชาญในด้านต่างๆ เช่น พุทธอนุกรมวิธาน มานุษยวิทยา ภาษาศาสตร์ พืชเศรษฐกิจ และสาขาอื่นๆ ในการศึกษาพุทธศาสตร์พื้นบ้านนั้น สามารถแบ่งการศึกษาได้ 4 แนวทางหลักคือ 1.) การเก็บข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาพื้นบ้านเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากพืช 2.) การศึกษาเชิงปริมาณของการใช้ประโยชน์ และการจัดการทรัพยากรพืช 3.) การวางแผนการทดลองเพื่อประเมินประโยชน์ที่จะได้รับ ทั้งพืชปลูกเพื่อยังชีพ และพืชเศรษฐกิจ 4.) การประยุกต์เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพเกี่ยวกับองค์ความรู้ด้านนิเวศวิทยา และทรัพยากรของชุมชน

ชูศรี (2545) กล่าวว่าแนวทางในการศึกษาพุทธศาสตร์พื้นบ้านอาจจะแบ่งได้ 3 แนวทางคือ 1.) การศึกษาวิจัยพืชที่มีอยู่ตามท้องถิ่นต่างๆ 2.) การศึกษาพืชที่ชนเผ่าหรือชาวท้องถิ่นใช้เฉพาะ 3.) การวิจัยเฉพาะด้านพืชในบางวงศ์ ซึ่งข้อมูลทั้งนี้ทั้งข้อมูลทางโบราณคดี มานุษยวิทยา และทางพุทธศาสตร์ ต่อจากนั้นเมื่อวิจัยเสร็จแล้วควรมีการถ่ายทอดเทคโนโลยีให้กว้างขวางแก่คนทุกระดับ และการวิจัยควรมีวัตถุประสงค์ในการส่งเสริมการอนุรักษ์และพัฒนาพืช ตลอดจนการใช้สอย

จะเห็นได้ว่ากลุ่มชนพื้นบ้านมีความผูกพันกับพืชมาตั้งแต่ครั้ง โบราณกาล ภูมิปัญญาพื้นบ้านที่เกี่ยวกับพืชของกลุ่มชนในท้องถิ่น ได้สูญหายหรือขาดการถ่ายทอดไปแล้วมากมายตามกาลเวลาที่ผ่านไป เมื่อสังคมพื้นบ้านหรือสังคมชนบท ได้พัฒนาไปสู่สังคมเมืองหรือสังคมอุตสาหกรรม แต่การศึกษาวิชพุดุทธศาสตร์พื้นบ้านตามแบบแผนยังคงอยู่ในช่วงเริ่มต้นของทศวรรษที่ผ่านมา ก่อนหน้านั้นงานค้นคว้าวิจัยที่เกี่ยวกับการนำพืชมาใช้ประโยชน์ จะเน้นแต่ความสำคัญและคุณค่าทางเศรษฐกิจของพืช เช่น พืชสมุนไพร เครื่องเทศ พืชอาหาร พืชเส้นใย พืช

ที่ใช้ในการก่อสร้างอันเป็นการศึกษาวิชาพฤกษศาสตร์เศรษฐกิจ (Economic botany) มากกว่าที่จะเป็นการศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นฐาน ซึ่งมีรูปแบบการศึกษาแตกต่างออกไป เช่น การศึกษาพืชผักพื้นฐานตามชนบท ที่ได้จากการเก็บหาในธรรมชาติหรือจากป่า แตกต่างจากการศึกษาพืชผักเศรษฐกิจที่ได้จากการปลูกในแปลงผักเป็นส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตามพืชผักพื้นฐานหลายชนิดที่เกิดจากภูมิปัญญาพื้นบ้าน อาจจะมีศักยภาพกลายมาเป็นพืชผักเศรษฐกิจขึ้นได้ในอนาคต หากได้รับการส่งเสริมอย่างจริงจัง

2.3.3 หลักในการนำสมุนไพรมาใช้

พรรณเพ็ญ(2543) กล่าวไว้ว่า การจะนำสมุนไพรมาใช้รักษาโรคนั้น จำเป็นจะต้องพิจารณา พิสูจน์สรรพคุณอย่างถี่ถ้วน ซึ่งเท่าที่ผ่านมาหลักในการวินิจฉัย 5 ประการ ได้กล่าวไว้ได้แก่ รูป สี กลิ่น รส และชื่อ

1. รูป คือ ของบังเกิดในพืช เช่น ใบ ดอก ผล เปลือกต้น กิ่ง ก้าน เนื้อไม้ ขาง ราก เป็นต้น ของบังเกิดแก่สัตว์ เช่น ขน หนัง เขา กระดูก กีบ งา เป็นต้น ของบังเกิดในธาตุตามธรรมชาติ หรือประกอบจากธาตุ เช่น กำมะถัน เกลือ มวก สิ่งเหล่านี้ เรียกว่า รูปของยา

2. สี คือ รู้จักสีของพืช สัตว์ และธาตุ ว่ามีสีเป็นอย่างไร เช่น การบูร สารส้ม มีสีขาว รวงทอง กำมะถัน มีสีเหลือง มูลมีสีเขียว ฟางมีสีแดง ขางสีเสียด มีสีดำ เป็นต้น

3. กลิ่น คือ รู้จักกลิ่นของพืช สัตว์ ธาตุ แต่ละอย่างว่ามีกลิ่นเป็นอย่างไร กลิ่นหอม กลิ่นเหม็น เช่น พิมเสน หญ้าฝรั่น อำพันทอง ฆะมดเข็ด ฆะมดเขิง กฤษณา ฆะลูด อบเชย แก่นจันทน์ ดอกมะลิ เหล่านี้ มีกลิ่นหอม ส่วนมหาหิงค์ ตูดหมู มีกลิ่นเหม็น เป็นต้น

4. รส คือ รู้จักรสของพืช สัตว์ และธาตุ ว่าสิ่งเหล่านี้ มีรสเป็นอย่างไร มีรสฝาด หวาน เหม่า เบื่อ รสขม รสเผ็ดร้อน รสมัน รสหอมเย็น รสเค็ม รสเปรี้ยว รสจืด เช่น เปลือกแคมีรสเหม่า เบื่อ บอระเพ็ด มะระ มีรสขม พริกไทย พริกต่าง ๆ มีรสเผ็ดร้อน เมล็ดงา น้ำมันสักร รสมัน ดอกมะลิ มีรสหอมเย็น เกลือ เหงือกปลาหมอ มีรสเค็ม มะนาว มะดัน มีรสเปรี้ยว นม ผักบู่ มีรสจืด เป็นต้น

5. ชื่อ คือ รู้จักชื่อของพืช สัตว์ และธาตุ ว่าแต่ละอย่างเราเรียกชื่ออย่างไรเพราะชื่อเป็นสิ่งที่มนุษย์เราสมมุติขึ้นสำหรับเรียกขาน เช่น จิง ข่า ไพล อังดินหมี ทองแดง ทองเหลือง เป็นต้น การที่จะรู้จักสมุนไพรแต่ละชนิดว่ามีสรรพคุณหรือคุณสมบัติพิเศษ ที่จะใช้แก้โรคหรืออาการเจ็บป่วยได้นั้น จำเป็นจะต้องรู้จักรสของสมุนไพรชนิดนั้น ๆ ก่อน เพราะรสแต่ละรสมีสรรพคุณไม่เหมือนกัน เช่น รสฝาด สมาน รสหวาน ชิมซาบไปตามเนื้อ รสเหม่าเบื่อ แก้พิษ รสขม แก้ดี โลหิต รส

เผ็ดร้อน แก้ลม รสมัน แก้เส้นเอ็น รสหอมเย็น ทำให้ชุ่มใจ รสเค็ม ชุ่มซาบไปตามผิวหนัง รสเปรี้ยว กัดเสมหะ รสจืด แก้ทางปัสสาวะ

การที่จะรู้จักสมุนไพรแต่ละชนิดว่ามีสรรพคุณหรือคุณสมบัติพิเศษ ที่จะใช้แก้โรค หรืออาการเจ็บป่วยได้นั้น จำเป็นจะต้องรู้จักรสของสมุนไพรชนิดนั้น ๆ ก่อน เพราะรสแต่ละรสมีสรรพคุณไม่เหมือนกัน เช่น

รส	สรรพคุณ
รสฝาด	สมาน
รสหวาน	ชุ่มซาบไปตามเนื้อ
รสเมาเบื่อ	แก้พิษ
รสขม แก้ดี	โลหิต
รสเผ็ดร้อน	แก้ลม
รสมัน	แก้เส้นเอ็น
รสหอมเย็น	ทำให้ชุ่มใจ
รสเค็ม	ชุ่มซาบไปตามผิวหนัง
รสเปรี้ยว	กัดเสมหะ
รสจืด	แก้ทางปัสสาวะ

2.3.4 ข้อควรรู้ทั่วไปในการใช้ยาสมุนไพร

สุนทรี (2535) รายงานว่า

1. กลุ่มอาการ/โรคที่แนะนำให้ใช้สมุนไพร ปัจจุบันการใช้สมุนไพรในงานสาธารณสุขมูลฐาน ส่งเสริมและเผยแพร่การใช้สมุนไพรตัวเดียวเพื่อรักษาโรค/อาการเบื้องต้นที่พบบ่อย ๆ และเนื่องจากสมุนไพรหลายชนิด เป็นพืชผักที่รับประทานอยู่เป็นประจำ จึงแนะนำให้ในการส่งเสริมสุขภาพด้วย (รวมทั้งสีผสมอาหารที่มีอยู่ตามธรรมชาติ) กลุ่มโรค/อาการเบื้องต้นที่แนะนำให้ใช้สมุนไพรมี 18 โรค/อาการ ดังนี้ 1) อาการท้องผูก 2) อาการท้องอืด ท้องเฟ้อ แน่นจุกเสียด 3) อาการท้องเสีย (แบบไม่รุนแรง) 4) พยาธิลำไส้ 5) บิด 6) อาการคลื่นไส้ อาเจียน (เหตุจากราตุไม่ปกติ) 7) อาการไอ 8) ขับเสมหะ 9) อาการไข้ 10) อาการขัดเบา (คือ ปัสสาวะไม่สะดวก กระปิบกระปอยแต่ไม่มีอาการบวม) 11) โรคกลาก 12) โรคเกลื้อน 13) อาการนอนไม่หลับ 14) ฝีแผลพุพอง (ภายนอก) 15) อาการแพ้ อักเสบ แผลงสั้วกัดต้อย (ภายนอก) 16) แผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก (ภายนอก) 17) เหา 18) ชันนะตุหากเป็นโรค/อาการเหล่านี้ให้ใช้สมุนไพรที่แนะนำ และหยุดใช้เมื่ออาการหายไป แต่ถ้าอาการยังไม่ดีขึ้นภายใน 2-3 วัน ควรไปปรึกษาศูนย์บริการสาธารณสุข หรือ

โรงพยาบาล ถ้าผู้ป่วยมีอาการโรค/อาการดังกล่าวแต่เป็นอาการที่รุนแรง ต้องนำผู้ป่วยส่งโรงพยาบาลทันที ไม่ควรรักษาด้วยการซื้อยารับประทานเอง หรือใช้สมุนไพร อาการที่รุนแรง มีดังนี้ 1) ไข้สูง (ตัวร้อนจัด) ตาแดง ปวดเมื่อยมาก ซึม บางทีพูดเพ้อ (อาจเป็นไข้หวัดใหญ่ หรือไข้ป้าชนิดขึ้นสมอง) 2) ไข้สูงและดีซ่าน (ตัวเหลือง) อ่อนเพลียมาก อาจเจ็บในแถวชายโครง อาจเป็นโรคตับอักเสบ ถุงน้ำดีอักเสบ ฯลฯ 3) ปวดแถวสะดือ เวลาเอามือกดเจ็บปวดมากขึ้น หน้าท้องแข็ง อาจท้องผูกและมีไข้เล็กน้อย หรือมาก (อาจเป็นโรคไส้ติ่งอักเสบอย่างแรง หรือถ้าไส้ส่วนอื่นอักเสบ) 4) เจ็บแปลบในท้องคล้ายมีอะไรหนักๆ ปวดท้องรุนแรงมาก อาจมีตัวร้อนและคลื่นไส้ อาเจียนด้วย บางทีมีประวัติปวดท้องบ่อย ๆ มาก่อน (อาจมีการทะลุของกระเพาะอาหารหรือลำไส้) 5) อาเจียนเป็นโลหิตหรือไอเป็นโลหิต (อาจเป็นโรคร้ายแรงของกระเพาะอาหารหรือปอด) ต้องให้คนไข้นอนพักนิ่ง ๆ ก่อน ถ้าแพทย์อยู่ใกล้ควรเชิญมาตรวจที่บ้าน ถ้าจำเป็นต้องพาไปพบแพทย์ ควรรอให้เลือดหยุดเสียก่อน และควรพาไปโดยมีการกระแทกกระทอนน้อยที่สุด 6) ท้องเดินอย่างแรง อุจจาระเป็นน้ำ บางทีมีลักษณะน้ำขาวขำ บางทีถ่ายพุ่ง ถ่ายติดต่อกันอย่างรวดเร็วคนไข้อ่อนเพลียมาก ตาลึก หนักแห้ง (อาจเป็นอหิวาตกโรค) ต้องพาไปพบแพทย์โดยด่วนถ้าไปไม่ไหวต้องแจ้งแพทย์หรืออนามัยที่ใกล้ที่สุดโดยเร็ว 7) ถ่ายอุจจาระเป็นมูกและเลือด บางทีเกือบไม่มีเนื้ออุจจาระเลยถ่ายบ่อยมากอาจจะสิบครั้งใน 1 ชั่วโมง คนไข้เพลียมาก (อาจเป็นโรคบิดอย่างรุนแรง) 8) สำหรับเด็ก โดยเฉพาะอายุภายในสิบสองปี ไข้สูง ไอมาก หายใจมีเสียง ผิดปกติ คล้าย ๆ กับมีอะไรติดอยู่ในคอ บางทีมีอาการหน้าเขียวด้วย (อาจเป็นโรคคอตีบ) ต้องรีบพาไปพบแพทย์โดยด่วนที่สุด 9) อาการตกเลือดเป็นเลือดสด ๆ จากทางไหนก็ตาม โดยเฉพาะทางช่องคลอด ต้องพาไปพบแพทย์โดยเร็วที่สุด

2. กลุ่มอาการ/โรคที่ไม่ควรใช้สมุนไพร เป็นโรคร้ายแรง โรคเรื้อรังหรือโรคที่ยังพิสูจน์ไม่ได้แน่ชัดว่ารักษาด้วยสมุนไพรได้ เช่น วัณโรค สุนัขบ้ากัด บาดทะยัก กระจุกหัก มะเร็ง วัณโรค กามโรค ความดันโลหิตสูง เบาหวาน โรคเรื้อรัง ดีซ่าน หลอดลมอักเสบเรื้อรัง ปอดบวม (ปอดอักเสบ) อาการบวม ไทฟอยด์ โรคตาทุกชนิด

3. ข้อแนะนำในการใช้สมุนไพร

3.1) ใช้ให้ถูกต้อง สมุนไพรที่มีชื่อพ้องหรือซ้ำกันมาก และบางท้องถิ่นก็เรียกไม่เหมือนกัน จึงต้องรู้จักสมุนไพรและใช้ให้ถูกต้อง

3.2) ใช้ให้ถูกส่วน ต้นสมุนไพรไม่ว่าจะเป็นราก ใบ ดอก เปลือก ผล เมล็ด จะมีฤทธิ์ไม่เท่ากัน บางทีผลแก่ ผลอ่อน ก็มีฤทธิ์ต่างกันด้วย จะต้องรู้ว่าส่วนใดใช้为宜ได้

3.3) ใช้ให้ถูกขนาด สมุนไพรถ้าใช้น้อยไป ก็รักษาไม่ได้ผล แต่ถ้ามากไปก็อาจเป็นอันตราย หรือเกิดพิษต่อร่างกายได้

3.4) ใช้ให้ถูกวิธี สมุนไพรบางชนิดต้องใช้สด บางชนิดต้องปนกับเหล่า
บางชนิดใช้ต้มจะต้องรู้วิธีใช้ให้ถูกต้อง

3.5) ใช้ให้ถูกกับโรค เช่น ท้องผูก ต้องใช้ระบาย ถ้าใช้ยาที่มีฤทธิ์ฝาด
สมานจะทำให้ท้องผูกยิ่งขึ้น นอกจากนั้นยังต้องระมัดระวังในเรื่องความสะอาดในการเก็บยา การ
เตรียมยาและเครื่องมือ เครื่องใช้ในการทำยา จะต้องสะอาดด้วย มิฉะนั้นอาจเกิด โรคอื่นติดตามมา
ได้

4. อาการแพ้ที่เกิดจากยาสมุนไพร สมุนไพร มีคุณสมบัติ เช่นเดียวกับยาทั่วไปคือมี
ทั้งคุณและโทษ บางคนใช้แล้วเกิดอาการแพ้ได้ แต่เกิดขึ้นได้น้อย เพราะสมุนไพรมีใช้สารเคมีชนิด
เดียว เช่น ยาแผนปัจจุบัน ฤทธิ์จึงไม่รุนแรง (ยกเว้นพวกพืชพิษบางชนิด) แต่ถ้าเกิดอาการแพ้ขึ้นควร
หยุดยาเสียก่อน ถ้าหยุดแล้ว อาการหายไป อาจทดลองใช้ยาอีกครั้งโดยระมัดระวัง ถ้าอาการเช่นเดิม
เกิดขึ้นอีกแสดงว่าเป็นพิษของสมุนไพรแน่ ควรหยุดยาและเปลี่ยนไปใช้อื่นหรือถ้าอาการแพ้
รุนแรงควรไปรับการรักษาที่ศูนย์บริการสาธารณสุขและโรงพยาบาล อาการที่เกิดจากการแพ้ยา
สมุนไพร มีดังนี้

4.1) ผื่นขึ้นตามผิวหนัง อาจเป็นตุ่มเล็ก ๆ ตุ่มโต ๆ เป็นปื้นหรือเป็นเม็ดแบบ
คล้ายลมพิษ อาจบวมที่ตา (ตาปิด) หรือริมฝีปาก (ปากเฝ่อ) หรือมีเพียงดวงสีแดงที่ผิวหนัง

4.2) เบื่ออาหาร คลื่นไส้ อาเจียน (หรืออย่างใดอย่างหนึ่ง) ถ้ามีอยู่ก่อนกินยา
อาจเป็นเพราะโรค

4.3) หูอื้อ ตามัว ชาที่ลิ้น ชาที่ผิวหนัง

4.4) ประสาทความรู้สึกทำงานไวเกินปกติ เช่น เพียงแตะผิวหนังก็รู้สึกเจ็บ
ลูปผมก็แสบหนังศีรษะ ฯลฯ

4.5) ใจสั่น ใจเต้น คล้ายหัวใจจะหยุดเต้น และเป็นบ่อย ๆ

4.6) ตัวเหลือง ตาเหลือง ปัสสาวะสีเหลือง เขียวเกิดฟองสีเหลือง (เป็น
อาการของดีซ่าน) อาการนี้แสดงถึงอันตรายร้ายแรง ต้องรีบพบแพทย์

2.3.5 ประโยชน์ของการใช้ยาสมุนไพร

กล่าวโดย สุนทรื (2535) มีดังนี้

2.3.5.1 ราคาถูกกว่ายาแผนใหม่ (ยาแผนปัจจุบัน) มาก

2.3.5.2 มีพิษและผลข้างเคียงน้อยกว่ายาแผนใหม่

2.3.5.3 สมุนไพรบางชนิดเป็นทั้งอาหารและยาด้วย

2.3.5.4 ไม่ต้องซื้อหา สามารถปลูกได้เองในบ้าน

2.3.5.5 เหมาะกับคนส่วนใหญ่ เพราะสามารถนำมาใช้ได้เอง เมื่อรู้จักวิธีใช้

2.3.5.6 ช่วยลดดุลการค้า ในการสั่งยาจากต่างประเทศ

2.3.5.7 ทำให้คนเห็นคุณค่า และกลับมาดำเนินชีวิตใกล้ชีวิตธรรมชาติมากขึ้น

2.3.5.8 ทำให้เกิดความภูมิใจ ในวัฒนธรรม และคุณค่าของความเป็นไทย

2.3.5.9 เพื่อเป็นการอนุรักษ์มรดกไทย ในการสนับสนุนให้ประชาชนรู้จัก

ช่วยตนเองในการใช้ยาสมุนไพร ตามแบบแผนโบราณ

2.4 ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคน ผ่านกระบวนการศึกษาสังเกต คิดว่าวิเคราะห์จนเกิดปัญญาและตกผลึกเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกันขึ้นมาจากความรู้เฉพาะหลายๆ เรื่อง จัดว่าเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้สมัยใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหาจัดการและการปรับตัวในการดำเนินชีวิตของคนเรา ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคมชุมชนและในตัวผู้รู้เองจึงควรมีการสืบค้นรวบรวม ศึกษา ถ่ายทอด พัฒนาและนำไปใช้ประโยชน์ได้อย่างกว้างขวาง (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2550)

2.4.1 ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น

มีลักษณะสำคัญพอสรุปได้ (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2550) ดังนี้

2.4.1.1 เป็นเรื่องของการใช้ความรู้ ทักษะ ความเชื่อและพฤติกรรม

2.4.1.2 แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ คนกับสิ่ง

เหนือธรรมชาติ

2.4.1.3 เป็นองค์รวมหรือกิจกรรมทุกอย่างในวิถีชีวิต

2.4.1.4 เป็นเรื่องของการแก้ไขปัญหา การจัดการ การปรับตัว การเรียนรู้เพื่อ

ความอยู่รอดของบุคคล ชุมชนและสังคม

2.4.1.5 เป็นแกนหลักหรือกระบวนการที่สนับสนุนการมองชีวิตเป็นพื้นความรู้ใน

เรื่อง ต่าง ๆ

2.4.1.6 มีลักษณะเฉพาะหรือมีเอกลักษณ์ในตัวเอง

2.4.1.7 มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อการปรับสมดุลในการพัฒนาการทางสังคม

ตลอดเวลา

2.4.1.8 มีวัฒนธรรมเป็นฐาน ไม่ใช่วิทยาศาสตร์

2.4.1.9 มีการบูรณาการสูง

2.4.1.10 มีความเชื่อมโยง ไปสู่นามธรรมที่ลึกซึ้งสูงส่ง

2.4.1.11 เน้นความสำคัญของจริยธรรมมากกว่าวัตรธรรม

2.4.2 ข้อแตกต่างระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นกับวิทยาศาสตร์

มีนัยสำคัญอยู่ 2 ประการ (ยศ, 2542) คือ

2.4.2.1 ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะจำเพาะเจาะจงเฉพาะท้องถิ่น พื้นที่หรือระบบนิเวศชุดใดชุดหนึ่ง องค์ความรู้เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์และการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างมนุษย์สัตว์ พืช พลังตามธรรมชาติ ดวงวิญญาณ ที่ดิน แหล่งน้ำ และลักษณะภูมิประเทศในอาณาบริเวณแห่งใดแห่งหนึ่งโดยเฉพาะ ด้วยเหตุนี้เอง ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงก่อร่างสร้างตัวขึ้นจากความเข้าใจอย่างชัดเจนในสัมพันธภาพของสรรพสิ่งและสรรพชีวิตต่าง ๆ ที่ก่อเกิด ดำรงอยู่และแตกดับไปภายในระบบนิเวศชุดนั้น ความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง นำไปสู่ความสามารถในการบริหารจัดการ ปรับแต่ง ใช้ประโยชน์และพัฒนาทรัพยากร ในระบบนิเวศชุดนั้นอย่างยั่งยืน ในขณะที่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ซึ่งมีลักษณะเป็นสากลทั่วไปมากกว่า อาจไม่สามารถนำมาใช้เพื่อพัฒนาและจัดการทรัพยากรภายในระบบนิเวศของท้องถิ่นแห่งใดแห่งหนึ่งได้เสมอไป

2.4.2.2 ลักษณะจำเพาะของภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวพันเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับมิติทางด้านสังคมและสิทธิของชุมชน กล่าวคือ จากมุมมองในด้านของภูมิปัญญาท้องถิ่นระบบนิเวศทุกชุดประกอบขึ้นบนเครือข่ายของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่มคน ครอบครัว เครือญาติ และชุมชนกับสิ่งมีชีวิตกลุ่มอื่น ๆ ที่ดำรงอยู่ร่วมกันภายในระบบนิเวศท้องถิ่นชุดนั้น วิธีคิดเกี่ยวกับระบบนิเวศในลักษณะเช่นนี้ ถูกนำเสนอในเรื่องเล่า หรือนิทานพื้นบ้าน ที่กล่าวถึงสัมพันธภาพระหว่างคนกับสิ่งมีชีวิตชนิดอื่น ๆ ที่เชื่อมโยงกันทางสายเลือด การแต่งงาน หรือการเป็นพันธมิตรในรูปแบบต่าง ๆ

2.5 พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับสมุนไพรมะเขือเทศ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริที่แสดงถึงสายพระเนตรที่กว้างไกลว่า ควรจะต้องให้ความสนใจในเรื่องของสมุนไพรมะเขือเทศไทย ซึ่งได้มีการใช้ประโยชน์มาเป็นเวลานานสืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษโบราณ จึงทรงเห็นว่าควรจะได้มีการส่งเสริมการใช้และการพัฒนาสมุนไพรมะเขือเทศเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อประชาชนให้มากยิ่งขึ้น และได้ทรงดำเนินการจนเห็นเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจน (ชวนี, 2544) โครงการสมุนไพรมะเขือเทศอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เพื่อการศึกษาและพัฒนาสมุนไพรมะเขือเทศที่เกิดขึ้น โดยแท้จริงมีเพียง 1 โครงการเท่านั้น คือ สวนป่าสมุนไพรมะเขือเทศของศูนย์ศึกษาการพัฒนาเขาหินซ้อนฯสวนป่าสมุนไพรมะเขือเทศแห่งนี้ตั้งอยู่ที่อำเภอพนมสารคาม จังหวัด

microlobus Pierre ex sprire ชาวเมียนมาร์นำต้นมาต้มน้ำดื่มเพื่อรักษาอาการกระตุกหัก และถ้านำน้ำมาอาบจะช่วยคลายอาการปวดเมื่อยได้

เต็ม และวิระชัย (2538) ได้แบ่งลักษณะการใช้ประโยชน์จากพืชในชีวิตประจำวันของชุมชนในท้องถิ่นออกเป็น 5 กลุ่มได้แก่ พืชอาหาร พืชสมุนไพร พืชทำที่อยู่อาศัย พืชทำเครื่องนุ่งห่มและพืชที่เป็นสัญลักษณ์และความเชื่อต่างๆ

ปิยวรรณ (2538) ได้ทำการสำรวจพืชที่ใช้ประโยชน์ของชาวกะเหรี่ยงที่อาศัยอยู่ในบ้านแม่หลอดใต้ บ้านผาแตก บ้านแม่แฮเหนือ บ้านห้วยตอง และบ้านทุ่งหลวง จังหวัดเชียงใหม่ พบพืชที่ใช้ประโยชน์ 291 ชนิด พบพืชที่น่าสนใจ คือ ม้าสามต้น (*Asparagus filicinus* Buch.-Ham.) และ กำลั้งเสื่อโคร่ง (*Betulaalnoides* Buch.-Ham. ex G.Don) เป็นยาบำรุงกำลั้ง, ช้างน้ำ (*Ochna integerrima* Merr.) และเจตมูลเพลิงแดง (*Plumbago indica* L.) ใช้เป็นยาสำหรับสตรีหลังคลอดบุตร, ปุย (*Careya sphaerica* Roxb.) บ้านแม่หลอดใต้ ใช้รักษาแผลที่ถูกไฟ

ลักกณา (2538) ศึกษาพฤติกรรมการใช้ยาแผนโบราณในกรุงเทพมหานคร กรณีศึกษาวัดโพธิ์ฝ้ายสังฆาวาส ผลการศึกษาพบว่าผู้จำหน่ายยามีความรู้ทางการแพทย์แผนโบราณและยาแผนโบราณน้อยมากหรือไม่มีเลย จะรู้สรรพคุณของยาจากฉลากยาที่ถ่ายทอดสืบทอดกันมา ส่วนผู้ใช้ยาแผนโบราณ ส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง มีอายุ 45 ปีขึ้นไป มีอาชีพรับจ้าง รายได้ต่ำ และมีระดับการศึกษาภาคบังคับ ลักษณะการเจ็บป่วยของผู้ใช้ยาแผนโบราณพบว่า มักเป็นโรคเรื้อรังและไม่พบผู้ที่มีอาการเจ็บป่วยรุนแรงหรือเจ็บป่วยกลับมาใช้ยาแผนโบราณ และผู้ใช้ยาแผนโบราณจะได้รับคำแนะนำจากญาติหรือเพื่อนบ้านโดยมีพื้นฐานความเชื่อว่า “ยาแผนโบราณเป็นยาที่มีพิษข้างเคียงอันตรายน้อย”ตลอดจนเป็นยาที่พระภิกษุจำหน่าย จึงน่าจะไม่มีอาการผสมยาแผนปัจจุบันบางอย่างที่มีอันตรายรวมเข้าไปด้วย สำหรับพฤติกรรมของกลุ่มตัวอย่าง มักใช้ยาแผนโบราณนานมากกว่า 2 ปี และใช้ยาตามสรรพคุณของยา เช่น ยารักษากลุ่มอาการเลือดลม ขาดลายเส้น และยาสาวเสมอ โดยผู้ใช้จะปรับขนาดการใช้ยาตามความต้องการ พฤติกรรมดังกล่าวไม่ได้อยู่ภายใต้การดูแลของแพทย์แผนโบราณ ผู้ใช้ยามักไม่นิยมอ่านฉลากยา นิยมเก็บยาไว้ที่สูงเนื่องจากเชื่อว่า ยาเป็นของสูงเพราะได้มาจากพระภิกษุ และเนื่องจากในฉลากยาไม่ระบุวันผลิต วันหมดอายุ ทำให้ผู้ใช้ยาไม่ทราบวันหมดอายุของยา

ชัยยุทธ (2539) การศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวเขาเผ่าถิ่น หมู่บ้านวังเสา จังหวัดน่าน พบพืชที่นำมาใช้ประโยชน์ทั้งสิ้น 55 วงศ์ 99 ชนิด สามารถแบ่งประเภทตามประโยชน์การใช้สอยเป็น 4 ประเภท คือ พืชอาหารและใช้ประกอบอาหาร 20 ชนิด พืชสมุนไพร 58 ชนิด พืช

ทำที่อยู่อาศัย 4 ชนิด และพืชใช้ประโยชน์อื่นๆ 10 ชนิด พืชที่น่าสนใจ ได้แก่ เถาวัลย์ปูน (*Cissus repanda* Vahl) ใช้เครือและใบทาบหมกไฟพอกฝีตะไคร้หอม (*Cymbopogon nardus* Rendle) ใบต้มน้ำดื่มรักษาแผลในปาก และตองสาต (*Phrynium capitatum* Willd.) ใช้หัวต้มน้ำดื่มแก้เมาเหล้า

เยวานิตย์ (2539) ได้สำรวจพืชที่มีการใช้ประโยชน์ของชาวเขาเผ่า คะฉิ่น ละว้า มูเซอแดง มูเซอดำ และจีนฮ่อ ในเขตศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแก่งน้อยและหนองเขียว จังหวัดเชียงใหม่ พบพืชที่ใช้ประโยชน์ 264 ชนิด พืชที่น่าสนใจเช่น ม้าสามต้อน (*Asparagus filicinus* Buch.-Ham) ชาวมูเซอดำใช้รากคองเหล้าหรือต้มน้ำดื่มเป็นยาบำรุงกำลัง, ถิ่นกู่ *Polygonum paleaceum* Wall ชาวมูเซอแดงใช้รากรักษาอาการท้องร่วง, พุทธรักษากินหัว (*Canna edulis* Ker Gawl.) ชาวละว้าและจีนฮ่อใช้ส่วนรากฝนละลายน้ำดื่มเป็นยาบำรุงกำลัง, ต้นแฉะเป๊ะ (*Lobelia* sp.) ชาวละว้าใช้ยางเป็นยาพิษอาบลูกดอก, ราชวดีป่า (*Buddleja asiatica* Lour.) ชาวมูเซอแดงและมูเซอดำใช้ใบแทนสบู่ในการซักล้าง

สนั่น และคณะ (2540) ทำการศึกษาภูมิปัญญาเกี่ยวกับพืชสมุนไพรในป่าบุ่งป่าทาม บริเวณแม่น้ำมูลตอนกลาง ใน 3 จังหวัด คือ สุรินทร์ ร้อยเอ็ด และศรีสะเกษ พบว่าพันธุ์พืชที่หมอยานำไปใช้ประโยชน์ สามารถรวบรวมได้ 57 ชนิด รวบรวมสูตรยาได้ 69 สูตร มีทั้งสูตรยาที่รักษาโรคทั่วไป เช่น กะบูน ปวดท้อง ไข้ หรืออาการหนัก เช่น อัมพาต กามโรคเยี่ยวจัด ทั้งเป็นโรคเกี่ยวกับผู้หญิง โรคเด็ก

ทิพย์สุดา (2541) ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวเขาเผ่าขมุ ลัวะ และฉิ่น ในบางพื้นที่ของจังหวัดน่าน ผลการสำรวจพบว่ามีพืชที่นำมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันทั้ง 232 ชนิด 199 สกุล 85 วงศ์ สามารถจำแนกตามลักษณะการใช้ประโยชน์เป็น 5 ประเภทคือ พืชอาหาร พืชสมุนไพร พืชที่ใช้สร้างที่อยู่อาศัย พืชเศรษฐกิจ และพืชที่ใช้ประโยชน์อื่น ๆ เผ่าขมูมีการใช้ประโยชน์จากพืชมากที่สุดคือ 165 ชนิด รองลงมาคือเผ่าลัวะ 126 ชนิด และเผ่าฉิ่นนำพืชมาใช้ประโยชน์น้อยที่สุดคือ 97 ชนิด และพบว่าการนำพืชมาใช้ประโยชน์เป็นอาหารมีจำนวนมากที่สุดทั้งสามเผ่า

ปริทรรศน์ และชูศรี (2543) ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชนกลุ่มน้อยเผ่าต่าง ๆ ที่อพยพมาอาศัยอยู่บนดอยแม่สะลอง ได้แก่ อาข่า (อีก้อ) ลีซอ (ลาหู่) มูเซอ เฮ่า และจีนยูนาน ชนกลุ่มน้อยเหล่านี้ได้ขยายพื้นที่เพื่อทำการเกษตร มีการตัดไม้ทำลายป่าก่อให้เกิดปัญหาความแห้งแล้งและปัญหาน้ำป่าไหลหลากเนื่องจากไม่มีต้นไม้ยึดหน้าดินและชะลอกความเร็วของน้ำป่า ส่งผลถึง

พื้นที่ราบของจังหวัดเชียงราย จึงมีการศึกษาชีวิตความเป็นอยู่และการใช้ทรัพยากรป่าไม้เพื่อการดำรงชีวิต ซึ่งเป็นภูมิความรู้ที่มีการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษของชนกลุ่มน้อยเหล่านั้น ผลการสำรวจพบว่า มีการใช้ประโยชน์จากพืชกว่า 500 ชนิด เป็นการใช้ประโยชน์เกี่ยวกับการดำรงชีพได้แก่ พืชอาหาร พืชสมุนไพร และพืชที่ใช้ในพิธีกรรม ตัวอย่างพืชอาหารที่น่าสนใจ เช่น หอมชู (*Allium chinense*) บุกคางคก (*Amorphophallus campanulatus*) มะกั้ง (*Hodgsonia capniocarpa*) คาวตอง (*Houttuynia cordata*) งาขี้ม่อน (*Perilla frutescens*) และมะเขือเครือ (*Sechium edule*) พืชที่เป็นสมุนไพร เช่น กะดังใบ (*Leea indica*) ว่านหอมแดง (*Eleutherine americana*) มะแว้งนก (*Solanum nigrum*) และพืชในวงศ์ขิง (Zingiberaceae) หลายชนิด

ชูศรี และคณะ (2543) ศึกษาความหลากหลายของพืชพรรณและพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวลีแฉ่งและลัวะในอุทยานแห่งชาติดอยภูคา จังหวัดน่าน ผลการสำรวจบนเส้นทางเดินธรรมชาติพบพืช 246 ชนิด เช่น ชมพูภูคา อ้อสะพานควาย เต่าร้างยักษ์ และรางจืดภูคา ซึ่งเป็นพืชชนิดใหม่ และเป็นพืชเฉพาะถิ่นภูคา จากการสอบถามองค์ความรู้จากการใช้ประโยชน์ของชาวลีแฉ่งและลัวะ พบมีพืช 150 ชนิดที่นำมาใช้ในการยังชีพ พืชที่น่าสนใจได้แก่ เมียง มะแขว่น แดงอ้ม มะนอยต้อบ และตะไคร้ต้น การทำการเกษตรที่สำคัญคือ การทำไร่ข้าวที่ผสมกับการปลูกพืชอาหารอื่น ๆ ซึ่งมีการหมุนเวียนการใช้ที่ดินภายในรอบ 5-7 ปี และจะต้องผ่านการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อถือของชนแต่ละกลุ่ม

ทัศนวิเศษ (2543) อธิบายถึงพฤติกรรมการนำพืชมาใช้ในพิธีกรรมและความเชื่อที่เป็นเอกลักษณ์ไม่เหมือนใครว่าขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมและสิ่งที่ทำสืบทอดต่อกันมาในอดีตดังเช่นชาวลีแฉ่งในตำบลภูฟ้า อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน ใช้ กะดังใบ (*Leea indica* (Burm.f.) Merr.) ประกอบพิธีแรกขวัญไร่

ไพศาล (2544) อธิบายถึงพฤติกรรมการนำพืชมาใช้ในพิธีกรรมและความเชื่อชาวลีแฉ่งในบ้านป่ากำตำบลดงพญา อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน นำ สร้อยไก่ (*Celosia argentea* L.) มาใช้ประกอบพิธีกินดอกแดง

วุฒิสักดิ์ (2544) ได้มีการสำรวจพืชสมุนไพรของชาวกระเหรี่ยง ในหมู่บ้านอ่างกา น้อยและหมู่บ้านแม่กลางหลวง อำเภอจอมทองจังหวัดเชียงใหม่ พบพืชสมุนไพรที่ชาวกระเหรี่ยงใช้ 30 ชนิด ซึ่งจำแนกอยู่ใน 26 วงศ์ 28 สกุล ตัวอย่างสมุนไพรที่น่าสนใจ คือ ชูเลโบ หรือ เอื่องหมา

นา (*Costus speciosus* Smith) ใช้เป็นยาหยอดตา, เล้าทุตี หรือ นมนาง (*Pouteria cambodiana* (Pierre) Baehni) ใช้เป็นยาบำรุงให้สตรีหลังคลอดมีปริมาณน้ำนมเพิ่มขึ้น

อุไร (2544) ศึกษาความหลากหลายและการใช้ประโยชน์ของพืชพรรณ บริเวณป่าเต่าดำ จังหวัดกาญจนบุรี โดยการเดินสำรวจพืชพรรณตามเส้นทางเดินเท้าทุก 2 เดือน พร้อมเก็บตัวอย่างพืชป่าที่ชาวบ้านในท้องถิ่นนำมาใช้เป็นผัก ผลไม้ สมุนไพร และประโยชน์อื่น ๆ และสอบถามชื่อท้องถิ่น วิธีการใช้ประโยชน์ ผลการสำรวจสามารถเก็บตัวอย่างได้ทั้งสิ้น 627 ตัวอย่าง จำแนกชนิดได้ 315 ชนิด 222 สกุล 86 วงศ์ โดยชาวบ้านในท้องถิ่นนำมารับประทานเป็นผักมากที่สุด 40 ชนิด 37 สกุล 2 วงศ์ รองลงมาคือพืชที่ใช้เป็นสมุนไพร 31 ชนิด 33 สกุล 31 วงศ์ โดยมีอีก 1 ชนิด จำแนกไม่ได้ ผลไม้ 11 ชนิด 9 สกุล 8 วงศ์ และอีก 1 ชนิด ไม่สามารถจำแนกได้ พืชที่ใช้ประโยชน์อื่น ๆ เช่น ห่ออาหาร มวนยาสูบ ทำเสื่อ มุงหลังคา และทำเครื่องรางจำนวน 7 ชนิด 6 สกุล 5 วงศ์ และพืชที่รับประทานแทนข้าวและเป็นของหวาน 4 ชนิด 4 สกุล 3 วงศ์ รวมทั้งพืชที่เป็นพิษ 3 ชนิด 3 สกุล 3 วงศ์

ชูศรีและปริทรรศน์ (2545) ทำการศึกษาภูมิปัญญาความรู้พื้นบ้านในการใช้ทรัพยากรพืชของชาวกะเหรี่ยงในเขตอำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน พบพืชที่ใช้ประโยชน์ 354 ชนิด ซึ่งจำแนกออกเป็น 113 วงศ์ 285 สกุล ซึ่งเป็นพืชอาหาร 116 ชนิด สมุนไพร 118 ชนิด นอกนั้นจะเป็นพืชที่ใช้ประโยชน์อื่นๆ เช่น พืชที่ใช้ทอเครื่องนุ่งห่ม พืชสีย้อม พืชที่ใช้เป็นเครื่องสำอาง พืชที่ใช้สร้างบ้านและทำเครื่องมือเครื่องใช้ พืชที่ใช้ในพิธีกรรมและความเชื่อ พืชที่ใช้ทำพื้น พืชพิษ เป็นต้น ตัวอย่างพืชที่น่าสนใจ เช่น สะกะเรียสะ (*Kadsura ananosma* Kerr) กินผลสุก ส้มตำไหล (*Myrica esculenta* Buch.-Ham.) ยอดอ่อนนำไปลวกกินกับน้ำพริก คาหาน (*Salacca secunda* Griff.) กินส่วนที่เป็นเนื้อในเมล็ด ฮ่อสะพายควาย (*Bauhinia nervosa* Bak.) เถาคองเหล้า ค่อมบำรุงร่างกาย เป็นต้น

Distasi และคณะ(2002) ได้รวบรวมพืชสมุนไพรในป่าเขตร้อนบราซิล พบว่ามีพืชสมุนไพรมากกว่า 114 ชนิดที่มีชื่ออย่างถูกต้องและมีรายงานว่ามีความสำคัญทางเศรษฐกิจ จากทั้งหมดมากกว่า 200 ชนิด

ชูศรีและคณะ (2546) ทำการศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวกะเหรี่ยงบ้านขุนแปะ อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ พบพืช 172 ชนิด แบ่งเป็นพืชอาหาร 58 ชนิด พืชสมุนไพร 97 ชนิด พืชใช้ในพิธีกรรม 2 ชนิด และพืชที่ใช้ประโยชน์อื่นๆ 15 ชนิด เช่น ว่านน้ำ (*Acorus calamus* L.) ใบขยำผสมน้ำอาบแก้หวัด เหง้าต้มน้ำดื่มแก้ท้องอืด ตองกง (*Thysanolaena maxima*

Kuntze) ก้านใบอ่อนกินแก้ท้องอืด ใบใช้ห่อขนม ผักแปมป่า (*Toddalia asiatica* (L.) Lam.) ยอดอ่อนลวกกินกับน้ำพริก และเมี่ยงผี (*Pyrenaria diospyricarpa* Kurz) ผลใช้ช้กผ้า เป็นต้น

ปริญญานิ (2547) ศึกษาการใช้พืชสมุนไพรในการดำรงชีวิต กรณีศึกษาการเปรียบเทียบชุมชนกะเหรี่ยง บ้านทิพบุษย์ กับชุมชนอีสาน บ้านทุ่งนางครวญ อำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี พบว่าชาวกะเหรี่ยงและชาวอีสานส่วนใหญ่ใช้พืชสมุนไพรในการดำรงชีวิต โดยวิธีการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรนั้นมี 2 แบบ คือ การใช้พืชสมุนไพรเพื่อเป็นยารักษาโรคเพียงอย่างเดียว และการใช้พืชสมุนไพรในการเป็นส่วนประกอบของอาหาร ชาวกะเหรี่ยงและชาวอีสาน นิยมต้มพืชสมุนไพรดื่มขณะที่อายุและการประกอบอาชีพมีความสัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรในการดำรงชีวิตอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ 0.05

Balemie และ Kebebew (2006) ได้ทำการสำรวจความหลากหลายในเขตภูเขาในประเทศแอฟริกาใต้ จากการสำรวจพบว่าพืชสมุนไพรจำนวนทั้งสิ้น 34 วงศ์ 54 สกุล โดยพบถึง 83.3 เปอร์เซ็นต์ สามารถประโยชน์เป็นพืชอาหารและพืชสมุนไพร โดยยังมีอีกหลายชนิดที่ยังไม่มีรายงานมาก่อน

วิสูตร (2549) ทำการสำรวจพืชสมุนไพรบริเวณป่าบุงป่าทามลำเซบาย ตอนกลางร่วมกับชุมชนรอบป่าบุงป่าทามลำเซบายตอนกลาง คือ บ้านนาแก บ้านปลาอืด และบ้านม่วง ตำบลนาแก อำเภอดงคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร พบว่ามีพืชสมุนไพร 92 ชนิด โดยแยกสำรวจ ระหว่างป่าบก กับป่าทามสมุนไพรป่าบก แยกตามวิธีใช้ ชนิดต้ม 35 ชนิด, ชนิดแช่ 9 ชนิด, ชนิดใช้ทา 13 ชนิด, ชนิดฝน 1 ชนิด, ชนิดอม 2 ชนิดชนิดตำกิน 2 ชนิด สมุนไพรป่าทาม แยกตามวิธีใช้ชนิดต้ม 25 ชนิด, ชนิดแช่ 1 ชนิด, ชนิดคองเหล้า 1 ชนิดชนิดฝน 1 ชนิด, ชนิดยอด 1 ชนิด, ชนิดกินเป็นผัก 1 ชนิด รวมทั้งป่าบุงป่าทามมีสมุนไพร 92 ชนิด

วรรณธิภา และคณะ (2552) ศึกษาความหลากหลายและการใช้ประโยชน์พืชอาหารป่าและพืชสมุนไพร เพื่อความมั่นคงทางด้านอาหารของชุมชนบ้านใหม่พัฒนาอำเภอเขียงดาวจังหวัดเขียงใหม่ พบว่า มีความหลากหลาย ของพืชอาหารป่าที่ชาวมูเซอบุรีโกลรวม 49 วงศ์ 67 สกุล 84 ชนิด มีระยะทางเก็บหาพืชอาหารป่าโดยรอบหมู่บ้านอยู่ในรัศมีประมาณ 2 – 6 กิโลเมตร คิดเป็นพื้นที่ ประมาณ 17,359 ไร่ โดยแบ่งช่วงเวลาการเก็บหาเป็น 2 ลักษณะ คือ เก็บได้ตลอดปี 52 ชนิด และเก็บได้เฉพาะฤดูกาล 53 ชนิด และมีพืชอาหารป่า อย่างน้อย 37 ชนิด มีสารอาหารที่มีคุณค่าทางโภชนาการ นอกจากนี้พืชอาหารป่ายังมีคุณค่าทางเศรษฐกิจ ประมาณ 4,472 บาท/ครัวเรือน/ปี และประหยัดค่าใช้จ่ายในการซื้อพืชอาหารเพื่อบริโภคได้ประมาณ 7,499 บาท/ครัวเรือน/ปี ซึ่งช่วยลดค่าใช้จ่ายได้ถึง 1 ใน 7 ของเงินรายได้ในแต่ละปี จึงกล่าวได้ว่า พืชอาหารป่าเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงชีวิตของชาวมูเซอได้อย่างมาก

บดินทร (2553) การศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวกะเหรี่ยงในหมู่บ้านไร่ป่า ตำบลห้วยเขย่ง อำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี ผลการศึกษาพบว่าชาวกะเหรี่ยงรู้จักใช้ประโยชน์จากพรรณพืช 181 ชนิด 152 สกุล 68 วงศ์ โดยใช้เพื่อเป็นพืชอาหาร 105 ชนิด 90 สกุล 50 วงศ์ เป็นพืชสมุนไพร 86 ชนิด 73 สกุล 38 วงศ์ และใช้ประโยชน์ในด้านอื่นๆ (ได้แก่ เครื่องมือ เครื่องใช้ต่างๆ อาหารสัตว์ สีสผสมอาหาร งานพิธีกรรมหรือความเชื่อ) รวม 29 ชนิด 28 สกุล 19 วงศ์ จากการสัมภาษณ์พบว่าชาวกะเหรี่ยงในหมู่บ้านไร่ป่า เพศหญิงมีความรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากพรรณพืชมากกว่าเพศชายในทุกช่วงอายุอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติและพบว่าชาวกะเหรี่ยงเมื่อมีอายุมากขึ้นความรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากพรรณพืชมีมากขึ้นด้วยอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

ในปัจจุบันพบว่าพืชบางชนิดมีเหลืออยู่เป็นจำนวนน้อยและเสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ เพราะมีการนำส่วนที่ใช้ในการขยายพันธุ์ไปใช้ประโยชน์เป็นจำนวนมาก เช่น เจ้าแตรวง (*Lilium nepalense* D. Don) ซึ่งชาวม้งจะใช้ส่วนของหัวใต้ดินมาทำอาหาร (รัชดา, 2535) และตำหรือลูกชิด (*Arenga pinnata* Merr.) เป็นพืชที่เสี่ยงต่อการสูญพันธุ์มากเพราะมีคนนิยมบริโภคเมล็ดมากขึ้น และยังไม่มีการปลูกเพราะต้องการสภาพแวดล้อมเฉพาะในการเจริญเติบโต (Trisonthi, 1990) นอกจากนี้ในการศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวไทลื้อ ชาวม้งและชาวเข่าในจังหวัดน่าน ยังพบพืชเฉพาะถิ่นคือ ป่าบุกต้นเดี่ยว (*Maesa glomerata* K. Larsen & C.M. Hu) ซึ่งชาวม้งใช้รากต้มน้ำดื่มแก้อาการป่วยเรื้อรัง (จันทราภิรักษ์, 2541)